

БІОЛОГІЧНІ НОМЕНИ ЯК ЗАСІБ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОДУВАННЯ ДІЙСНОСТІ

У статті висвітлено роль національно-культурних особливостей біономів художнього тексту, наголошено на важливості лінгвокультурологічного підходу під час контекстуального аналізу вказаних лексем, з'ясовано підґрунтя їхньої національної специфіки. Усі ці критерії вказують на характерні риси української ментальності крізь зв'язок «мова — культура». Виявлено, що біологічні номенни, як складники мовної картини світу, слугують трансляторами історичної пам'яті народу, носіями етнокультурної інформації в мові.

Ключові слова: біономени, біоценоз, фітонімія, зоонімія, лінгвокультурний, лінгвокультурологія.

Дудник О. Н. Биологические номены как способ лингвокультурного кодирования действительности. В статье обращается внимание на роль национально-культурных особенностей биоименов художественного текста, отмечена важность лингвокультурологического подхода при контекстуальном анализе указанных лексем, определена основа их национальной специфики. Все эти критерии позволяют обнаружить характерные черты украинской ментальности через связь «язык — культура». Акцентируем внимание на том факте, что биологические номены, как составляющие языковой картины мира, служат трансляторами исторической памяти народа, носителями этнокультурной информации.

Ключевые слова: биоимены, биоценоз, фитонимия, зоонимия, лингвокультурный, лингвокультурология.

Dudnyk O.M. Biological Nomenclature as Linguocultural Coding of Reality. The studying of the peculiarities of national and cultural specificity of language fiction is an actual problem of modern linguistics. It's a big space of classic and modern Ukrainian literary language for a significant and potential research. The purpose of this publication is to convince that bionomens of a literary text as fragments of national language world are worth studying closely to the broad cultural context; in the analysis of the discursive author's speech it is necessary to pay special attention to such verbal units of Ukrainian lingual mentality. Our task is to find out the basis of national specificity of biological nomenclature units and to prove that features of Ukrainian ethnoscapes can be detected through relationship "language - culture". Revealed that bionomens as a part of a language picture of the world serve as transmitters of historical memory and as carriers of ethnocultural information in the language.

Keywords: bionomens, biocenosis, phytonyms, zoonyms, linguocultural, linguistic and cultural studies.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики все більшої активності набувають дослідження з царини лінгвістичної культурології, у центрі уваги яких перебувають проблеми взаємозв'язку мови й культури. Фактор впливу людини на мову («антропоцентричний фактор») є беззаперечним, тому лінгвістика сьогодення потребує вивчення семантики, смислу слова з урахуванням внутрішнього світу його носія. Чимало одиниць мови, що набули символічного, стереотипного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі, узагальнюють результати діяльності людської свідомості та слугують

предметом дослідження лінгвокультурології. Серед них значне місце займають біологічні номени (біономени), які широко функціонують у національно-мовній картині та номінують реалії рослинного й тваринного світів.

В українській лінгвістиці дослідженням фітономеним та зоономеним художнього тексту (частіше фольклорного мовлення) у вимірі лінгвокультурологічного аналізу присвячено небагато розвідок (Д. Ужченко, З. Василько, Д. Добрусинець, Е. Боева, Л. Прокопович, І. Голубовська, А. Гребенюк); натомість натрапляємо на велику кількість праць, виконаних у дериваційному, мотиваційному, структурно-семантичному, функціональному, порівняльно-історичному аспектах. Отже, актуальність порушеної проблеми є очевидною. Метою цієї публікації є доведення того, що біономени художнього тексту як фрагменти національно-мовної картини світу варто вивчати невідривно від широкого культурологічного контексту; з огляду на це, здійснюючи аналіз дискурсивного авторського мовлення, необхідно звертати особливу увагу на такі мовні одиниці української лінгвоментальності.

Мовна картина світу формує певний тип сприйняття людиною навколишнього середовища (рослинного й тваринного світів, ставлення до самої себе). Вона визначає взаємини людини з природою, встановлює норми поведінки людини у світі. Кожна мова відтворює по-своєму певний спосіб сприйняття й концептуалізації довкілля народом. До національно-мовної картини належить чимало понять, серед яких особливе місце належить номінаціям на позначення рослин і тварин. Людина з давніх-давен перебуває в постійному зв'язку з природою, її життя немислиме без довкілля. Певна магія споконвіку пов'язувала людське існування з рослинами: чудодійні обряди, різноманітні чародійства, прикрашання, методи лікування не обходилися колись без трав, квітів, гілок дерев, ягід, плодів тощо. Також людина здавна співмешкає з тваринами, доглядає їх, переживає разом із ними всі природні катаклізми, приручає, полює тощо, тому її багатовікові спостереження й соціально-культурні фактори втілились у низці метафоричних, символічних образів тваринного світу. Зважаючи на це, варто зосередитися на національній специфіці номінацій явищ біоценозу, дослідження якої дасть змогу наблизитися до розуміння психології народу.

Проблема виокремлення культурних відтінків значень фітонімічних та зоонімічних одиниць мови крізь метафоризацію, конотацію, стереотипність є своєрідним епіцентром, з опорою на який здійснюються розвідки лінгвокультурологічного напрямку сучасні лінгвісти. Варто зауважити, що метафорична основа – найрозповсюдженіший спосіб образного сприйняття людиною світу флори й фауни. Вона позначена найбільшою динамічністю й рухливістю. Фітонімія й зоонімія є одним із фрагментів мовної картини світу, що зберігає етнокультурну інформацію й виражає певною мірою пізнання народом рослинних і тваринних реалій, аксіологічне й стереотипне осмислення. На меті лінгвокультурологічного аналізу біономени є розкриття їхніх семантичних особливостей, зокрема тоді, коли лексеми досліджуються як лінгвокультуреми, а особлива увага звернена до можливостей їхньої вторинної номінації, властивостей породжувати нові смисли.

«Лінгвокультурологічний аналіз дискурсивно зумовлених лексем спрямований на трансформацію лексичних одиниць як знаків вторинного номінування, котрі виникли на основі образних уявлень людини» [2: 15].

Кожна мова — своєрідна картина світу; у ній людина формує й організовує, відповідно до певних правил, свої висловлення; таке мовлення фіксує й виявляє специфічне, властиве цій людині сприйняття світу. Шаблонність мислення, стереотипність слововживань певного колективу, народу розгортає багатий матеріал для лінгвістичних досліджень. Зважаючи на таку мовну репрезентацію свідомості, можна визначити час, оточення людини, а також інші особливості світосприйняття в певний період її розвитку.

На наше переконання, лінгвокультурологічний аспект дослідження біономів повинен бути спрямований на виокремлення їхніх семантичних особливостей, що представлені в авторському дискурсі письменників рідного краю. Адже слово акумулює в собі різні типи інформації: соціально-історичну, інтелектуальну, емоційно-експресивну, оцінну, загальнолюдську й конкретно національну. Щоб розкрити культурні відтінки значень біономклатурних одиниць, потрібно звернутися до вторинного поля, здійснити пошук серед образності авторських виразів, метафоричних смислів. Вияв національної своєрідності досліджуваних лексем уможливить отримання висновків про деякі особливі риси української ментальності.

Біономени художніх текстів найчастіше характеризують людину й передусім її зовнішній вигляд, тому доволі поширеним явищем у літературі є метафоричні антропохарактеристики (зооморфізми й фітоморфізми). Ці термінологічні чітко обґрунтувала у своїх дослідженнях науковець Л. Пуцилева. Вона зазначила, що під терміном «зооморфізм» варто розуміти лексико-семантичний варіант зоономена, що використовують як метафоричну характеристику зовнішнього вигляду, рис характеру, поведінки людини; а «фітоморфізм» — лексико-семантичний варіант фітономена, що також застосовують для метафоричного зображення людини [3: 4]. Названі лексеми уможливають виявлення лінгвокультурологічної специфіки авторського слова. Задля цього ми звертатимемося не до загальноприйнятого лексичного значення слова, а до інформації-маркера, як невід’ємного складника змісту біономклатурної одиниці, що стане своєрідним виразником національного сприйняття мовцем навколишнього світу. Основою для перенесення значень, наприклад тваринних на особу, можуть бути як основні (*великий–маленький, дикий–домашній, хижий–нехижий* тощо), так і додаткові ознаки (звукові сигнали, своєрідність поведінки тощо). Зооморфні чи фітоморфні образи зазвичай базуються на асоціації, аналогії, схожості людини з твариною / рослиною. Важливим у цьому аспекті є також позитивне або негативне ставлення людини до тварини, що нерідко зумовлене взаємодією їхнього співіснування. У зв’язку із цим у лінгвістиці побутує багато класифікацій типологічного характеру, де виокремлені основні семантичні модулі порівнянь. Зауважимо також, що один і той же зооморфізм чи фітоморфізм здатний характеризувати чи зовнішність, чи то поведінку, чи особистісні риси й тому може належати до різних лексико-семантичних груп у класифікації.

Ще в літературних текстах натрапляємо на кількісно велику групу біономенів, котрі з погляду лінгвокультурології вербалізують неантропоцентричні характеристики (поняття, явищ, об'єктів дійсності).

«Зоономени та фітономени відносять до специфічного пласту лексики, інформаційний потенціал якого є дуже значним, він має в різних мовних спільнотах певні національно-культурні особливості» [1: 230]. Перехід від спеціального вживання біономенів (науки) до функціонування їх у художньому та розмовному мовленні засвідчив, що, крім номінативного значення, досліджувані номенклатурні одиниці здатні яскраво розвивати образно-фігуральне. За допомогою різних способів уведення лексем на позначення тварин чи рослин у словесну канву твору вони нерідко набувають статусу поетичних номінацій, виконуючи при цьому певні стилістично-експресивні функції, стають основою для виокремлення додаткових семантичних ознак. Такі номенни треба вивчати в тісному зв'язку із загальноновживаною лексикою української мови. Це уможливить розуміння смислової природи номінацій, їхньої ролі як виразників галузевих понять, культураносіїв, оцінювальних характеристик.

Загальноновживані художні номенни є частиною мовної картини світу. Їм властива здатність мати додаткові семантичні нашарування, містити в назві прихований прагматичний зміст або культурні смисли. Вони досить часто стають структурно-семантичними елементами фразеологічних одиниць, паремій, тропів та надають виразу певної завершеності форми і змісту. Біономени художньо-авторського стилю — часто культурологічно марковані одиниці. У їхні звичні мовні рамки нерідко вміщена культурно-ціннісна інформація, що є своєрідним культурологічним компонентом. Така маркованість біологічних номенклатурних лексем свідчить про те, що мова функціонує як репрезентант лінгвокультурологічного коду, носієм якого є мовна особистість. Тому дослідження особливостей мови, яка обслуговує певну лінгвокультурну спільноту, здатне поінформувати про певні лінгвокультурні потреби членів етносоціуму, розкрити зв'язок між мовою і культурою взагалі.

У наш час дослідження взаємодії людини й природи в лінгвокультурологічному аспекті є особливо важливим. Такий підхід дає змогу зрозуміти унікальність та вартісність отриманої інформації для пізнання культури народу, світорозуміння та світосприйняття. Взаємодія людини й природи, дійсно, єдине й нерозривне ціле. Номінації явищ, істот природного середовища завжди мали й матимуть національну специфіку. Ще в міфологічних уявленнях українців натрапляємо на згадки про культ рослин і тварин. Люди вірили в чудодійну силу рослин, використовували їх у магічних обрядах; з образами тварин пов'язували численні прикмети й передбачення, ворожіння. Співвідношення мови й природи визначає цінність минулого в людській пам'яті та посідає значне місце в системі культурних надбань і пріоритетів українця. У художніх творах опис навколишнього світу пов'язаний з уявленнями про найважливіші елементи національної свідомості й національного життєвого устрою. Резюмуючи, зазначимо також, що етнічна специфіка

властива як номінаціям рослин, так і номенам на позначення тварин; усі вони можуть викликати в читача емоції різноманітного характеру, ставати народними образами-символами. Такі слова й словосполучення слугують своєрідними трансляторами культурної інформації в мові, становлять історичну пам'ять народу і є об'єктами лінгвокультурології – відносно нового напрямку сучасної лінгвістики, що активно розвивається в останні десятиріччя. І хоча наша публікація дає змогу лише фрагментарно репрезентувати простір здійснюваного дослідження, проте зрозуміло, що перспективи розвідок у цій галузі знань досить сприятливі й розлогі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кощєєва Н. О.** Зоономени та фітономени на позначення кольору як основа для найменування людей / Н. О. Кощєєва // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — №14(273), Ч. II. — С. 229–237. 2. **Лєтова А. М.** Семантические особенности фитонимов в русском фольклоре: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.01 / А. М. Лєтова. — Москва, 2012.— 24 с. 3. **Пуцилева Л. Ф.** Культурно детерминированные коннотации русских зоонимов и фитонимов: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Л. Ф. Пуцилева. — СПб., 2009. —17 с.

Дудник Оксана Миколаївна — магістр, викладач кафедри українознавства Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, Україна, 21037, м. Вінниця, вул. Пирогова, 148/74а.

E-mail: jeduna@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4089-5844>

Dudnyk Oksana Mykolaivna — MA student, lecturer at Department of Ukrainian language, culture and history science, National Medical University named after Pirogov, Ukraine, 21037, Vinnytsia, Pirohova str., 148/74a.